

## ДИСКУСІЇ

Т. Г. ЯКОВЛЄВА (Росія, С.-Петербург)

### Іван Богун: проблеми біографії

Останнім часом з'явилося чимало праць-біографій різних діячів епохи Хмельниччини, які заповнюють довгий провал у вивченні козацької старшини того періоду. До них належить стаття О. І. Гуржія, присвячена Івану Богуну<sup>1</sup>, який був однією з найяскравіших фігур в історії України середини XVII ст. Особа Богуну в усі часи викликала жвавий інтерес і неоднозначну оцінку. Дивно, що досі йому було присвячено лише кілька невеликих праць, більшість з яких (наприклад, брошура Д. Мишка) мала пропагандистський характер. Тим часом у біографії цього полковника, який відіграв велику роль не тільки при Богдані Хмельницькому, а й до своєї смерті в 1664 р., було і досі залишається ряд білих плям і суперечливих моментів.

О. Гуржій у згаданій статті сперечається з моєю тезою про ідентичність Івана Богуну та Івана Федоровича і зазначає, що автор повторює її слідом за В. Липинським. Слід, однак, звернутися до історіографії проблеми Богун—Федорович, проблеми, якої торкалася більшість провідних українців різних поколінь. Справді, першим це припущення висловив В. Липинський<sup>2</sup>. З його висновками погодився М. С. Грушевський і в своїй “Історії України-Руси” ототожнював Богуну—Федоровича<sup>3</sup>. Щоправда, М. С. Грушевський згадував про працю М. Петровського, в якій той висловив протилежну думку, на що посилається О. Гуржій. Однак більш правильним він все ж таки вважав ототожнення Богуну з Федоровичем, наводив додаткові докази (зокрема, список присяги в Переяславі 1654 р.) і був переконаний, що це питання заслуговує окремого дослідження<sup>4</sup>. І. Крип'якевич, який детально вивчив старшину Гетьманщини, слідом за М. Грушевським також вважав Богуну і Федоровича однією особою<sup>5</sup>. Їх думку поділяють і сучасний західний історик Гетьманщини Г. Гаєцький<sup>6</sup> і Ю. Мицик. Останній наводить на користь цього припущення список козацьких полковників від липня—серпня 1649 р., в якому кальницьким полковником значиться “Іван Федоренко Іван Богун”. Мицик трактує це як пояснення — “Іван Федоренко, тобто Іван Богун”, справедливо вважаючи, що двох полковників в одному полку, в один момент бути не могло<sup>7</sup>. Всі названі історики спеціально займалися біографією Богуну або ж історією старшини, що в даному випадку однаково важливо. Нарешті, в нещодавно виданому “Курсі української історії” В. Й. Борисенко також ототожнює Богуну й Федоренка, говорячи, що в 1649 р. під Збаражем “сильне поранення дістав вінницький полковник Іван Богун”<sup>8</sup>, що, як відомо, сталося з Іваном Федоровичем.

У цьому вагомому списку імен окремо стоїть М. Петровський, який у своїх трьох працях намагався довести, що мова йде про двох різних людей<sup>9</sup>. Найвірогідніше, що теза Липинського про шляхетного “Івана Федоровича Богуну” ніяк не вписувалася в радянську схему, в якій ім'я “народного героя Богуну” носив уславлений в роки громадянської війни полк М. Щорса. Тут особливо цікавим є те, що ще в 1922 р. М. Петровський вважав Богуну і Федоровича однією особою<sup>10</sup>, а вже в 30-і<sup>11</sup> і особ-

ливо в 40-і роки <sup>12</sup>, коли запанувала “радянська” концепція історії України (одним з найактивніших авторів якої був саме Микола Неонович) і вимагалось створення образів народних героїв, він починає шукати докази проти концепції Липинського. Звідси й теорія “селянського” походження Богуна, висловлена Д. Мишком, з якою, до речі, О. Гуржій не погоджується.

Особа Богуна настільки видатна, що давно заслуговує досконального вивчення не в рамках статті. Однак у даній праці ми торкнемося кількох важливих моментів його біографії. Повернемося до самого початку: звідки взагалі взялася ідея, що Богун і Федорович — одна особа?

Справа в тому, що до складу Кальницького полку, за Реєстром 1649 р., входило м. Вінниця <sup>13</sup>, а до складу Вінницького полку, згідно з присягою 1654 р., — Кальник <sup>14</sup>. Ці два незаперечні факти роблять неможливим існування водночас “кальницького полковника Федоровича” і “вінницького полковника Богуна”. Це просто був один полк і полковник у ньому в один період міг бути тільки один. Але через дивну причину в 1649—1655 рр. в різних обставинах полковником кальницьким і вінницьким виступають то Іван Богун, то Іван Федорович (Федоренко).

У хронології появи то одного імені, то другого відсутня будь-яка логіка: з восени 1648 р. і протягом 1649 р. ми постійно бачимо полковника Федоренка (Федоровича) під Львовом <sup>15</sup>, у Барі <sup>16</sup>, під Межибожем <sup>17</sup>, під Збаражем <sup>18</sup>. Він досить відомий і цілком природно стає кальницьким полковником, за Реєстром 1649 р. Але одразу після цього він несподівано зникає зі сцени, а вже в серпні 1650 р. з’являється відсутній у реєстрі “якийсь полковник Богун”, який мав уже такий вплив при Чигиринському дворі, що польський посол Адам Кисіль з роздратуванням писав про нього Яну Казимиру: він “моїй близькості до запорозького гетьмана так завадив, що я ледве зміг знову її відновити” <sup>19</sup>. З січня 1651 р. Богун—кальницький і вінницький полковник, який відзначився під Вінницею, Берестечком і т. д., аж до осені 1653 р., коли знову з’являється Іван Федоренко, полковник кальницький, який зустрічає посольство Бутурліна <sup>20</sup>, присягає в Переяславі <sup>21</sup> і знову зникає на кілька років — аж до 1657 р., коли підписує Корсунський договір зі Швецією, знову як полковник <sup>22</sup>. Між цими подіями, протягом нескінченних битв з поляками 1654—1655 рр. постійно виступає кальницький-вінницький полковник Іван Богун, який 1657 р. бере участь у знаменитому поході на допомогу Ракочі. А Іван Федорович знову зникає — аж до Чудновського договору 1660 р., ще раз поступившись місцем Богуну. При цьому ні в одному з документів, підписаних особисто Федоровичем, ні в його листі В. Бутурліну в грудні 1653 р., ні в присязі в січні 1654 р., ні під Корсунським договором він не називав себе “наказним”.

Як пояснити ці провали в біографіях двох людей (якщо це дві різні особи) та існування двох полковників у ті ж самі роки? Куди зникає Федоренко в 1650 р.? Припустимо, що він був поранений під Збаражем і довго хворів. Але тоді чому його призначили реєстровим полковником — більш як через місяць після поранення? Куди він зник, щоб потім з’явитися через чотири роки на чолі почесної й відповідальної місії — зустрічі російських послів? І що ще більше незрозуміло — звідки в 1650 р. з’являється полковник Іван Богун, чиє ім’я жодного разу ніким (крім Кушєвича) не згадується протягом 1648—1649 рр.? У перші роки Хмельниччини високе й впливове звання полковника просто так не діставали — адже в 1648 р. прославилися багато “ватажків”, але так і не добилися пернач. Треба було або особливо відзначитися, або мати впливові сімейні зв’язки. Це найуразливіше місце прихильників концепції “двох різних

людей” — Богуна і Федоренка. Розумів це і М. Петровський, а тому й заявив, що, за Реєстром 1649 р., Іван Богун був у полковій сотні Чигиринського полка, а отже, відігравав значну роль у 1648—1649 рр.<sup>23</sup> О. Гуржій також вважає одним з головних доказів факт, що, за Реєстром 1649 р., існував кальницький полковник Іван Федоренко і козак у Чигиринському полку Іван Богун<sup>24</sup>.

Проте все було значно складнішим. Справа в тому, що в Чигиринському полку, за Реєстром 1649 р., було два козаки на ім'я Іван Богун (!) — у чигиринській і в максимівській сотнях, а також Іван Богунов у Чигиринській сотні<sup>25</sup>. То якого ж з них О. Гуржій вважає майбутнім вінницьким полковником? Крім того, в Реєстрі є й інші “Івани Богун” — у Канівському та в Уманському полках<sup>26</sup>, а загалом — 15 Богунів і 166 Федоренків, з них 15 — Іванів. Таким чином, достовірно стверджувати про одночасне існування в Реєстрі полковника Федоренка і на іншій посаді — Івана Богуна, того самого, який згодом став відомим полковником, ми не можемо. Та й як міг рядовий козак, чиє ім'я жодного разу не згадувалося в джерелах за 1648—1649 рр., у мирний час протягом півроку (не через кілька років) зробити феєричну кар'єру — стати полковником іншого полка? Адже Чигиринський полк — абсолютно чужа територія для майбутнього “народного героя”, який був завжди вінницьким-кальницьким, паволоцьким чи подольським полковником, а також діяв на Брацлавщині. А саме у Кальницькому полку, за Реєстром 1649 р., немає жодного Богуна — навіть з іншим ім'ям.

Можна звернутися до історії призначення інших полковників у період 1650—1651 рр. Михайло Зеленський, який замінив загинлого Брацлавського полковника Данила Нечая в 1651 р., був, за Реєстром 1649 р., сотником м'ястоківським Брацлавського полка<sup>27</sup>. Іван Стародуб, який після 1651 р. зайняв місце каневського полковника Семена Савича, за Реєстром 1649 р., був сотником стародубським Каневського полка<sup>28</sup>. Григорій Гуляницький, який став корсунським полковником незабаром після страти Лук'яна Мозира в 1652 р., за Реєстром 1649 р., був п'ятим у списку Корсунського полка<sup>29</sup>. Григорій Сахнович-Лісницький, що замінив покараного на смерть після Білоцерківського договору Максима Гладкого, замикав першу “двадцятку” Реєстра 1649 р. Миргородського полка<sup>30</sup>. Ясько Воронченко, який став прилуцьким полковником у 1653 р., після того, як Носач став генеральним обозним, за Реєстром 1649 р., був черкаським полковником<sup>31</sup>. Чернігівським полковником після смерті Мартина Небаби в 1651 р. став Степан Подобайло, який, за Реєстром 1649 р., був першим у списку після полковника у Чернігівському полку<sup>32</sup>.

Таким чином, можна свідчити про загальне правило: полковниками ставали або сотники, або найавторитетніші козаки того ж полка. Виняток становили Золотаренко і Тетеря, які були зятями, відповідно, Хмельницького та Виговського. Їм вдалося “плигнути” в полковники, але вже те, що Тетеря зміг одержати пернач лише в 1653 р., коли багато старшин, які відзначилися в перші роки війни, вже загинули або були страчені. І. Крип'якевич зазначає, що полковниками, як правило, призначалися особи з того ж полка, а причиною заміни найчастіше була смерть<sup>33</sup>. І, звичайно, ні в якому іншому полку не було постійного чергування двох людей — полковників, причому в жодному з джерел не зустрічається навіть намагання пояснити таку недоладність. Чому ж Кальницький полк став таким винятком з правил? О. Гуржій вважає, що Богун був головним полковником, а Федорович — наказним. Але така практика абсолютно не була поширена у Війську Запорозькому, і саме таку можливість і заперечували всі послідовники теорії Липинського, експерти Гетьманщи-

ни, починаючи з М. Грушевського. Крім того, незрозуміло, чому “наказний” полковник значиться в усіх основних юридичних документах Гетьманщини — в Реєстрі 1649 р., присязі в Переяславі в 1654 р., він підписує корсунський договір, а знаменитий Іван Богун не фігурує ні в одному офіційному документі того часу. Про Богуну, як правильно пише О. Гуржій, — “найлегендарнішу особу періоду Визвольної війни”, жодного разу не згадує Хмельницький — тільки про Федоровича. З іншого боку, якби Федорович був настільки впливовим, що міг підписувати найважливіші документи гетьманщини, то чому ж він не мав ніяких звань, крім “наказного полковника”, чому не дістав жодної з вакансій вишого кола козацької старшини і чому, зрештою, немає жодного документа того часу — ні польського, ні російського списку старшин, в якому б фігурували водночас і Богун, і Федорович? У даному випадку перелік із згадуванням обох прізвищ у пізньому літопису Величка, відомого своїми містифікаціями, ми не можемо вважати серйозним доказом, так само як Гуржій не визнає посилання автора на згадку Кушевичем Богуну під Львовом у 1648 р.

Тут слід звернутися до доказу ідентичності Богуну — Федоровича, який наводить Ю. Мицик. Це список реєстрових полковників, складений невідомим поляком у липні—серпні 1649 р. Документ зберігається в Бібліотеці Чарторийських у Кракові. Список повністю збігається з аналогічними, але стосовно Кальницького полка в ньому зазначено: “Іван Федоренко: Іван Богун”<sup>34</sup>. Ю. Мицик вважає, що ці імена не відокремлені ніякими знаками, а на нашу думку, там є двокрапка. І те, й інше може означати тільки одне: автор має на увазі одну особу. Тим більше, що на тому ж листку поляк у переліку правобережних полковників дає пояснення: “Демешко Лисянський на місці Кривоноса”; “Сава з Ічні на місці Главацького”. При цьому він не пише: “Іван Богун на місці Івана Федоренка”, а ставить двокрапку. В даному питанні було б цікаво почути думку експерта польської мови XVII ст.

І останній аргумент, що вимагає додаткових коментарів експертів. Автор спробував провести графологічний аналіз почерку Богуну і Федоровича. На жаль, якщо в нашому розпорядженні є цілий універсал Богуну від січня 1651 р., то рукою Федоровича написано лише кілька слів, а саме — його підпис (Іван Федоренко полковник комісар) на Корсунському договорі у жовтні 1657 р. (причому дві літери написані латиною). Крім того, минуло майже сім років, і почерк будь-якої людини за цей період значно змінюється, тим більше за період таких бурхливих років. Однак Санкт-Петербурзькі експерти вважають, що, як мінімум, немає підстав стверджувати, що перед нами почерк двох різних осіб. Навпаки, ряд характерних літер написані однаково, а загальним характером почерк на документах надзвичайно схожий і нестандартний для української старшини — дрібний, красивий, упевнений і закруглений. Можливо, українські палеографи й криміналісти висловлять свою точку зору в цьому питанні.

Поряд із суто логічними і технічними доказами того, що мова йде про одну й ту саму людину, є ще ряд збіжностей, які, нагромаджуючись, також стають доказами. І Федорович, і Богун були людьми письменними — є лист Федоровича з Бара (зберігся тільки в копії XVII ст., не автограф), його підпис на Корсунському договорі, а також універсал Івана Богуну. Всі три документи — власноручні, хоча ні в одному з них це окремо не зазначається, в чому помітна скоріше польська, ніж українська традиція. Причому Федорович однаково вільно володів як українською, так і польською мовами<sup>35</sup>. Вже один цей факт дає право з великою вірогідністю говорити,

що йдеться про шляхтичів (бо навіть такі відомі старшини, як Т. Носач, А. Одинець, Т. Цецура, І. Сірко та ін., були неписьменними)<sup>36</sup>. Не можна погодитися з тезою О. Гуржія про те, що Богун не міг бути шляхтичем, оскільки поляки пропонували йому нобілітацію. Як відомо, шляхту, яка брала участь у Хмельниччині, було оголошено бонітами, і за Гадяцьким та Чудновським договорами були знову нобілітовані такі безперечні шляхтичі, як Юрій Хмельницький, Григорій Лісницький, Остафій Гоголь, Павло Тетеря та ін.<sup>37</sup> Про цю парадоксальну практику нобілітації шляхтичів (причому часто багаторазової) писав ще Липинський<sup>38</sup>. Не можна серйозно довіряти і відгукам поляків про Богуна як про “людину”, “козацького отамана”<sup>39</sup>. Поляки мали всі підстави ненавидіти Богуна, а всі повстанці були для них “зрадниками” й “бунтівниками”. З іншого боку, В. Коховський залишив палкі відгуки про Богуна, називаючи його “доблесним мужем”<sup>40</sup>.

Є епізоди, про які одне джерело свідчить, що в них брав участь Богун, а інші називають Федоровича. Так, під час Чудновської битви в 1660 р. Коховський писав, що “з Юрієм Хмельницьким були такі ветерани, як Тимофій Носач, обозний, Григорій Гуляницький, Федорович, Лісницький, Зеленський...”<sup>41</sup>, а Циклинський зазначає, що Хмельницький послав під Чудновим на переговори з поляками “найкращих їхніх полковників і офіцерів, як Тимофій Носач, обозний війська запорізького, Зеленецький, Гоголь, Богун, Ханенко, Каплонський, Попара”, — тобто згадує всіх, названих Коховським, за винятком Федоровича, зате говорить про Богуна<sup>42</sup>. Тут слід зазначити, що Петровський взагалі вважав, ніби ім’я Федоренко останній раз зустрічається в 1658 р., і наводить це як один з доказів того, що ми маємо справу з різними людьми<sup>43</sup>. Та, як ми бачимо, це не так.

Існує дуже дивна польська легенда, пов’язана з Богуном. Її згадує Юзефович, описуючи похід поляків узимку 1664 р., коли, як відомо, загинув Богун. “Під час цього походу.., — пише Юзефович, — загинув, як розповідають, у боротьбі з нашими славний ватажок козаків Солодивий Боняк, поляків найбільший ворог і підбурювач ненависті, страховище, диявол в образі людини”<sup>44</sup>. Характеристика не дуже схвальна, але вона найбільше підходила до Богуна, одне ім’я якого з 1651 р. викликало жах у поляків. Юзефович переказував легенду, нібито цього Боняка не брали кулі, він не міг загинути — а тільки зникнути<sup>45</sup>. Найдивовижніше те, що відома лише одна схожа легенда про “Полковника Кальницького Івана Федоренка”, якого теж “кулі не брали” і його “застрелили освяченим образком чи гудзиком”<sup>46</sup>.

На нашу думку, наведених фактів досить, щоб, як мінімум, визнати, що припущення про ідентичність Богуна—Федоровича має право на існування. Саме тому такі відомі вчені-україністи різних поколінь погоджувалися з теорією Липинського. Критичним стає питання: які є аргументи проти цієї теорії? Петровський знайшов лише два: нібито Богун і Федоренко знаходилися в різних місцях у січні 1658 р. та восени 1653 р.; як менше переконливе наводив друге — те, що Федоренко присягнув у Переяславі, а Богун, нібито, не присягав.

Розглянемо детально кожний з цих епізодів і подивимося, чи достатньо вони ґрунтовні, щоб вважати Богуна і Федоровича різними людьми.

Почнемо з січня 1658 р. Є “Краткое описание украинских событий” (тобто звіт) волинського кастеляна Станіслава Казимира Беневського, польського дипломата, який брав найактивнішу участь у спробі розпочати мирні переговори з Іваном Виговським. Звіт цей датовано січнем і, на жаль, немає більш точної дати. В ньому Беневський пише, що, отримавши

повідомлення як від пана Ворошила, підчашія Київського, так і від міщан городельських про те, що козацькі послы Федоренко і Демко відправилися до його королевської милості, він надіслав листа королю “с некоторыми своими рассуждениями насчет отправления этих послов...”<sup>47</sup>. Отже, що ми знаємо? Що Беневський одержав інформацію від польського магната і городельських міщан про відправлення козацьких послів, включаючи Федоренка.

Що в той час відомо про Богуна? 18 січня Богун разом з Виговським був присутнім на переговорах з російським воєводою Н. Зюзіним<sup>48</sup> (це, до речі, доказ того, що ми не можемо розділяти цих людей як “дипломата” Федоренка і “рубаку” Богуна). 7 лютого (за н. с.) Н. Зюзін повідомляв, що надійшла звістка від Богуна і Сербіна про бій з Пушкарем<sup>49</sup>. Сам Пушкар писав царю, що між ним та Богуном і Сербінін 4 лютого відбувся бій<sup>50</sup>. Якби Богун навіть і їздив до Польщі у січні і повернувся б до моменту битви з Пушкарем (він цілком міг обернутися за місяць, адже ми не знаємо, коли саме в січні писав Беневський — тут докази Петровського дуже слабкі), то навряд щоб він міг повернутися до 18 січня і бути присутнім на дуже важливій розмові із Зюзінін. Але залишається питання: чи їздив насправді до Польщі Федоренко?

Із звіту Беневського ми знаємо тільки про чутки — нібито, поїхав Федоренко. Питання можливого початку переговорів з козаками в січні 1658 р. було дуже важливим для поляків. Виговський ставився до них з відвертою зневагою, і його полки постійно порушували встановлену лінію перемир'я<sup>51</sup>. Таким чином, приїзд довгожданих послів повинен був би викликати адекватну реакцію серед поляків. 8 січня (за н. с.) С. Потоцький пише Беневському: “У нас разнесся слух, будто бы, козацкие послы отправились к королю”<sup>52</sup>. А вже 9 січня сам Виговський рекомендує С. К. Беневському посла — пана Федора Томкевича<sup>53</sup>. Цей Томкевич був відомим дипломатом на службі у гетьманів. І найвірогідніше, що саме його ім'я (невідоме в недипломатичних колах) й переплутали джерела “інформації” Беневського. І вийшов у них замість Федора — Федоренко, а замість Томкевича — Демко. Що дає автору право стверджувати це? А те, що в нас немає жодного документа, в якому містилися б відомості про приїзд чи відправку Демка і Федоренка, — жодного, хоч існує мало не щоденне листування Виговського з поляками. Про відправку козацьких послів не пише ні гетьман (хоч пише про Томкевича), ні Воронич, який знаходився у Чигирині, ні Беневський у своїх детальних звітах, ні поляки, які приймали послів. Дивний збіг, тим більше, що про Томкевича пишуть усі. Зокрема, в другому своєму обширному повідомленні (на цей раз від лютого) Беневський, виправляючи своє попереднє донесення, зазначав: “Феодосій, який їде з листами від гетьмана Запорозького, є грек, міщанин львівський...”<sup>54</sup>. На цей раз Беневський був першоджерелом, оскільки, за його власними словами, Томкевич, “прибув до мене 10 лютого, захворів... і поїхав від мене прямо на Львів; з Львова поспішив до вашої королевської милості...”<sup>55</sup>. Той же Беневський називає Томкевича то “Феодосій”, то “грек”. А 14 березня Є. Лещинський писав Немиричу: “Повернувшись з Берліна.., я застав у Варшаві п. Теодора, посла від й. м. п. Гетьмана Запорозького”<sup>56</sup>. Отже, Томкевича називали ще й “паном Теодором” і при цьому — послом гетьмана Запорозького. Те, що Лещинський писав саме про Томкевича, стверджує депеша папського нунція Відоні від 4 березня (за н. с.): “Того ж дня Козацький депутат Грек — житель Леополя, з'явився, щоб засвідчити добрий настрій цього народу і покірність його Величності”<sup>57</sup>. Тобто протягом трьох місяців Польща була зайнята обговоренням приїзду козацького посла Федора Томкевича, простого “львівського

купця”, і ніхто ні разу не згадав про приїзд козацького полковника і колишнього генерального осавула. Парадокс, котрий можна пояснити тільки таким чином: Федоренко і Демко ніколи не їздили до Варшави. До речі, М. Грушевський, докладно розглядаючи “місію Томкевича”, жодного разу не згадає “Федоренка-Демка”, очевидно, вважаючи їх приїзд помилковою чуткою, що не потребує коментарів<sup>58</sup>.

Таким чином, перший “доказ” М. Петровського навряд чи можна вважати обґрунтованим, адже у нас немає фактів для ствердження, що в січні 1658 р. Богун і Федоренко знаходилися в різних місцях.

Другий доказ М. Петровського більш серйозний — це посилення на те, що на початку грудня 1653 р. Іван Богун брав участь у переговорах з кримським ханом (але не у воєнних діях під Жванцем, як пише О. Гуржій)<sup>59</sup>, а Іван Федорович — у прийомі російського посольства Бутурліна.

Участь Івана Федоренка (Федоровича) в зустрічі російських послів сумнівів не викликає, як і дати, пов’язані з цією подією. Федорович виїхав з-під Бара, очевидно, 18 листопада (за н. с.) (від цього числа з ним був лист Б. Хмельницького)<sup>60</sup>, приблизно 7 грудня (за н. с.) він проїхав через Київ<sup>61</sup>, а 13 грудня — був у Путивлі<sup>62</sup>. Сам Федорович сказав росіянам, що він з-під Бара “тому четвертий тиждень”<sup>63</sup>. Чому Федорович так довго їхав (приблизно втричі довше, ніж усі інші) — це дуже цікаве питання, що потребує окремого дослідження. До 16 грудня (за н. с.) він був у Путивлі, а потім виїхав у “порубіжне місто”<sup>64</sup>. 19 грудня він прибув у Ромно<sup>65</sup>, а 1 січня (за н. с.) знову зустрівся з російським посольством — під Коробутовим<sup>66</sup>.

Менш точні відомості маємо про старшину, яка брала участь у переговорах з ханом. Одразу зазначимо, що в жодному з численних польських джерел згадок про участь у переговорах козаків взагалі немає. Всі українські свідчення, записані росіянами, ми зводимо в одну таблицю (с. 154).

Є ще одне цікаве джерело — лист “білоруського вістового”, що зберігся у двох списках. Один список, опублікований в Актах ЮЗР, було надіслано в Москву В. Бутурліним, другий, виданий в Архіві ЮЗР, потрапив у “Польські справи”. Ці два списки різняться тільки тим, що в другому зазначається: за проханням хана на переговори “...гетьман війська запорізького послав шість тисяч козаків, Івана Євстахійовича Виговського, а з ним суддю військового Самійла Зарудного, Івана Гуляницького — полковника корсунського, Григорія Сахновича — полковника миргородського, Івана Богуна — полковника вінницького з товаришами”<sup>67</sup>. Ця вставка в першому списку відсутня, як і розповідь про те, як посланці гетьмана, дізнавшись про мир, повернулися в табір. Те, що в другому списку говорить: “... ис под Гусятина... в прошлом, 1652, году, декабря в 7 день, пошли есмь...”, — свідчить про те, що цей список писався вже пізніше, як мінімум у 1654 р., причому писар допустився помилки і вказав неправильно рік. Список зазнав “обробки” московського писаря, про це свідчить те, що Виговського називають “Іваном Євстахійовичем”, — навряд чи можлива ця форма для “білоруського вістового”.

Безумовно, серед названих джерел найцінніше — розповідь самого Івана Виговського. Цікаво, що ніхто більше не представив такий склад старшин, як це зробив генеральний писар. Богуна називають багато хто, миргородського полковника тільки О. Горбієнко та вістовий, ніхто не згадає М. Пушкаря (полтавського полковника), водночас чимало згадок про кропивенського полковника Ф. Джеджалія, про якого не говорить Виговський. Свідчення “другого списку” вістового про участь у переговорах Гуляницького і Зарудного навряд чи можна сприймати серйозно, тим більше, що сам Виговський про них не згадає.

| Джерело                                                                                                      | Дата           | Свідчення                                                                                                                                     | Дані                           |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------|
| Уманський козак Г. Семенов від гетьмана з листом                                                             | 17.12 (н. с.)  | Козаки помирилися з поляками. На “мир” з’їхалися Жажалія кропивенський та полковники Іван Богун і гетьманський писар Іван Выговський          | Акты ЮЗР, т. X, № 3, стор. 89  |
| Отаман Іван Києнець та шаргородський козак Остап Волошенін                                                   | 19.12 (н. с.)  | Хочуть миру з поляками “...гетман де посылал писаря Ивана Выговского да полковников: крапивенского Жижалова да кальницкого Ивана Богуну”      | Там же, стор. 86               |
| Козак Боженко                                                                                                | 19.12. (н. с.) | “...а поехали де от крымского царя и от гетмана к королю, для миру, царевич и мурза, и писарь Иван Выговский при нем Боженки”                 | Там же, стор. 86               |
| В Бабані сотник Тимофій, який їхав від війська до Вінниці з Б. Хмельницьким                                  | 27.12. (н. с.) | А на з’їзді від гетьмана був писар Іван Выговський, а від кримського хана Сеферкази Ага                                                       | ВУР, т. III, № 205, стор. 386  |
| Лохвицький сотник Остафій Горбієнок з листом від гетьмана, переданим миргородським полковником Г. Сахновичем | 4.01. (н. с.)  | “...приезжали к нему, Хану, писарь Иван Выговской, да миргородцкой полковник Григорей Сахнович, да писарь Мужеловской”                        | Там же, стор. 450              |
| Тимофій Цуцура, переяславський козак                                                                         | 6.01. (н. с.)  | “...присылал де на тот съезд крымской царь... Сеферказы-агу, а от гетмана де был писарь Иван Выговский...”                                    | Акты ЮЗР, т. X, № 4, стор. 202 |
| Розповідь Івана Выговського російським послам                                                                | 1.01. (н. с.)  | Гетьман за наказом кримського царя послав під Кам’янець-Подільський Выговського та полковників: “миргородского, да полтавского, да веницкого” | Там же, № 195, стор. 391       |

Якщо Богун—Федорович одна особа, то чому Федорович нічого не говорив росіянам про свою участь у переговорах? Це питання пояснюється просто. Старшина старанно приховувала свої переговори з королем і союз з ханом. Насправді так точно й невідомо, чи був цей союз. У січні 1654 р. сам Богдан Хмельницький заявляв В. Бутурліну: “А у него де, гетмана, с королем съезду и договору никакова отнюдь не бывало. А присылал де король к гетману лист, чтоб он прислал на съезд писаря Выговского да обозначено, и они де отказали, что они на съезд не едут, и говорит с ними не о чем. А как де был на съезде от хана Сеферказы-ага, а от короля корунной Корыцинский, а Выговской де стоял с войском далече и съезду у него, Выговского, с ними и договору никакова отнюдь не было ж... А Выговской говорил к той же речи: был де он в те поры, как съезжался Сеферказы-ага с канцлером, стоял далеко, и увидел де ево канцлер и поехал от него прочь”<sup>68</sup>.

З іншого боку, сам Федорович говорив Бутурліну: “...сказываю де вам по присяге: будет гетман похочет, и крымский хан будет под государевою высокою рукою”<sup>69</sup>. Таку заяву “під присягою” полковник, якому було доручено відповідальну місію, міг робити, лише маючи на те якісь підстави.

І логічно припустити, що Федорович дійсно брав участь у переговорах з татарами.

Головна проблема полягає в тому, що жодне джерело не говорить точно про час переговорів, точніше — на якому з їх етапів брав участь Богун. Наприклад, 11 грудня (за н. с.) глухівський сотник Пилип Уманець і переяславський осавул Софрон Богданов, які виїхали з табору Богдана Хмельницького 4 грудня (за н. с.), розповідали: “И гетман де тому миру рад, только велит себя с королем мирить крымскому царю...”<sup>70</sup>. Однак ці самі козаки описують і такий епізод, свідком якого вони були: “...посылал король из своего войска под гетманские полки, для языков, пять знамен полских людей; и гетман де и крымской царь, уведав про тое их посылку, посылали казаков и Татар, и тех де литовских людей многих побили и живых взяли...”<sup>71</sup>. Йдеться, безперечно, про той епізод, з яким сам Федорович ознайомив Бутурліна (до речі, так вважав і М. С. Грушевський)<sup>72</sup>. Федорович розповідав, що він ходив на кам'янецького підстаросту Хростовського, який командував шеститисячним загоном поляків і разом з татарами побив їх і захопив підстаросту в полон<sup>73</sup>. Тобто козаки описували бій, що не міг бути пізніше 18 листопада (за н. с.), таким чином і переговори, про які вони повідомляють, також могли відбутися ще в період перебування Федоровича в таборі.

Свідчення Виговського також дуже суперечливі. З одного боку, є його лист до В. Бутурліна від 10 грудня (за н. с.), в якому він пише: король польський “...вже до царя кримського трьох послів своїх прислав...”. Далі він розповідає про зміст цих переговорів і в кінці повідомляє, що поляки “в сих днях имеют прислать некоторого Войниловича до хана...”<sup>74</sup>. З іншого боку, в січні під час розмови з Бутурліним Виговський заявив, що аж до запрошення ханом козаків на переговори, “...гетман де и он, Иван, и полковники про тое их ссылку в то время не ведали”<sup>75</sup>. Чи це означає, що перший з'їзд послів, на якому, як говорить Виговський, з ним було троє полковників — миргородський, полтавський та вінницький — відбувався задовго до 10 грудня? Чи словам Виговського взагалі не можна цілком довіряти, бо він, з одного боку, всіляко заперечує свою участь у процесі підтвердження Зборівського договору, а з іншого, — демонструє свою роль “захисника інтересів Москви”. Крім того, писарю навряд щоб хотілося розповідати про катастрофічну для козаків картину укладення польсько-татарського договору за їх спиною і таким чином показувати свою слабкість у момент укладення союзу з царем. Цілком вірогідно й те, що на заключному етапі переговорів був тільки Виговський (так свідчить багато польських і українських джерел), а він назвав трьох полковників, щоб розділити з ними відповідальність за переговори з поляками в час, коли з Москви вже виїхали послы з рішенням прийняти Україну “під високу руку”.

(Далі буде)

<sup>1</sup> Г у р ж и й О. І. Іван Богун: деякі міфи та реальність // УІЖ. — 1998. — № 1. — С. 99—111.

<sup>2</sup> L i p i n s k i W. Z dziejow Ukrainy, Stanislaw Mich. Krzyczewski, z dziejow walki szlachty ukraińskiej. — Kijow—Krakow, 1912. — S. 144—149.

<sup>3</sup> Г р у ш е в с ь к и й М. Історія України-Руси. — Т. VIII. — К., 1995. — Ч. 3. — С. 277 та ін.

<sup>4</sup> Там же. — Т. IX. — Ч. 1. — К., 1996. — С. 735.

<sup>5</sup> К р и п ' я к е в и ч І. Богдан Хмельницький. — К., 1954. — С. 164; Його ж. Рецензия на Липинского // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі — ЗНТШ). — Т. 115. — С. 189; Його ж. Студії над державою Богдана Хмельницького // ЗНТШ. — Т. 51. — С. 129.

<sup>6</sup> G a j e c k i G. The Cossack Administration of the Hetmanate. — Cambridge, Massachusetts, 1978. — V. 2. — P. 602.

- <sup>7</sup> М и ц ь к Ю. А. Анализ архивных источников по истории освободительной войны украинского народа 1648—1654 годов. — Днепропетровск, 1988. — С. 41—42.
- <sup>8</sup> Б о р и с е н к о В. Й. Курс української історії. — К., 1998. — С. 197.
- <sup>9</sup> П е т р о в с ь к и й М. До біографії Івана Богун // Записки Ніжинського інституту народної освіти. — 1930. — Кн. 10. — С. 47—58; Його ж. Іван Богун // Радянська Україна. — 1941. — № 2. — С. 72—87; Його ж. Іван Богун. — Саратов, 1942. — С. 16.
- <sup>10</sup> П е т р о в с ь к и й М. Псевдо-діяріуш Саміла Зорки // Записки Ист.-фил. ВУАН, 1992. — Кн. XVII. — С. 182.
- <sup>11</sup> Його ж. До біографії Івана Богун // Записки Ніжинського інституту народної освіти. — 1930. — Кн. 10. — С. 47—58.
- <sup>12</sup> Його ж. Іван Богун // Радянська Україна. — 1941. — № 2. — С. 72—87; Його ж. Іван Богун. — Саратов, 1942. — 16 с.
- <sup>13</sup> Реєстр Війська Запорозького. — К., 1995. — С. 282.
- <sup>14</sup> Воссоєдинение Украины с Россией. — М., 1953. — Т. III. — С. 540.
- <sup>15</sup> Сведения львовских доминиканцев. Октябрь—ноябрь 1948 г. // Джерела до історії України-Руси. — Т. VI. — Львів, 1903. — С. 188, 190.
- <sup>16</sup> Письмо Ивана Теодоровича, полковника подольского, каштеляну каменецкому Ляндц-корунскому, 24 февраля 1649 г. из Бара, опубл.: L i p i n s k i W. Z dziejow Ukrainy... — S. 348.
- <sup>17</sup> Отписка путивльского воеводы 5 апреля 1649 г. и др. // Акты Юго-Западной России (далее — Акты ЮЗР). — СПб., 1861. — Т. III. — С. 54.
- <sup>18</sup> K o s c h o w s k i W. Pamietniki do panowania Zygmunta III, Wladislawa IV i Jana Kazimierza. — Warszawa, 1846. — Т. II. — S. 69; Обширный дневник обороны Збаража // M i c h a l o w s k i J. Ksiega pamietnieza. — Т. II. — Krakow, 1864. — N 150. — S. 459.
- <sup>19</sup> Воссоєдинение Украины с Россией... — Т. II. — № 170. — С. 388.
- <sup>20</sup> Статейный список В. Бутурлина // Воссоєдинение Украины с Россией. — Т. III. — С. 435 та ін.
- <sup>21</sup> Г р у ш е в с к и й М. К истории Переяславской рады 1654 г. // Доклады АН СССР. — № 16. — Л., 1929. — С. 301.
- <sup>22</sup> AGAD, фонд микрофильмов, отдел Cosasica, N 89.
- <sup>23</sup> П е т р о в с ь к и й М. Іван Богун // Радянська Україна. — 1941. — № 2. — С. 73.
- <sup>24</sup> Г у р ж и й О. І. Назв. праця. — С. 102.
- <sup>25</sup> Реєстр Війська Запорозького. — С. 27, 28, 49.
- <sup>26</sup> Там же. — С. 97, 203.
- <sup>27</sup> Там же. — С. 253.
- <sup>28</sup> Там же. — С. 99.
- <sup>29</sup> Там же. — С. 131.
- <sup>30</sup> Там же. — С. 373.
- <sup>31</sup> Там же. — С. 63.
- <sup>32</sup> Там же. — С. 477.
- <sup>33</sup> К р и п ' я к е в и ч І. Студії над державою Богдана Хмельницького // ЗНТШ. — Т. 151. — С. 126.
- <sup>34</sup> Бібліотека Чарторийських (далі — БЧ), № 1657, арк. 144.
- <sup>35</sup> Підпис Федоровича на Корсунському договорі розпочатий по-польському, а закінчується по-українському.
- <sup>36</sup> За них усіх розписувалися інші люди в Переяславі 1659 р.; Акты ЮЗР. — СПб., 1863. — Т. IV. — № 115. — С. 272.
- <sup>37</sup> Volumina Legum. — Т. IV. — Petersburg, 1859. — S. 303, 360.
- <sup>38</sup> L i p i n s k i W. Z dziejow Ukrainy. — S. 265.
- <sup>39</sup> Г у р ж и й О. І. Назв. праця. — С. 100.
- <sup>40</sup> K o s c h o w s k i W. Annalium Poloniae ab obitu Vladislavi IV. — Vol. 1. — Cracovice, 1683. — S. 229.
- <sup>41</sup> K o s c h o w s k i W. Historia do panowania Jana Kazimierza. — Т. II. — S. 97.
- <sup>42</sup> Wojna polsko-moskiewskie pod Cudnowem. — Warszawa, 1922. — S. 92.
- <sup>43</sup> П е т р о в с ь к и й М. До біографії Івана Богун // Записки Ніжинського інституту... — Кн. 10. — 1930. — С. 57—58.
- <sup>44</sup> J o z e f o w i c z T. J. Kronika miasta Lwowa. — Lwow, 1854. — S. 266.
- <sup>45</sup> Там же. — С. 267—268.
- <sup>46</sup> I z o p o l s k i e h P. E. Piesni i Skazki ukrainski. Badania podan lubu // Atheneum. — 1843. — Т. I. — S. 26.
- <sup>47</sup> Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов. — Изд. 1-е. — Т. III. — К., 1852. — С. 189—190.
- <sup>48</sup> Російський державний архів давніх актів (далі — РДАДА), столбцы Белгородского ст., № 602, л. 10.
- <sup>49</sup> Акты ЮЗР. — Т. IV. — № 55. — С. 91.
- <sup>50</sup> Там же. — Т. XV. — № 2. — С. 4.

- <sup>51</sup> Див. детально про українсько-польські відносини взимку 1657—1658 рр.: Яковлев в а Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. — К., 1998. — С. 251—255.
- <sup>52</sup> Памятники... — Изд. 1-е. — Т. III. — № XL. — С. 175.
- <sup>53</sup> Там же. — № XLII. — С. 181.
- <sup>54</sup> Там же. — № LL. — С. 219.
- <sup>55</sup> Там же. — С. 220.
- <sup>56</sup> БЧ. — cdx. 388, арк. 180.
- <sup>57</sup> Litterae Nuntiorum Apostolicorum. Historiam Ucrainae illustranter. — Т. IX. — Romae, 1963. — N 4267. — S. 87.
- <sup>58</sup> Г р у ш е в с ь к и й М. Історія України-Руси. — Т. X. — С. 305—307.
- <sup>59</sup> Г у р ж і й О. І. Назв. праця. — С. 102.
- <sup>60</sup> Воссоединение... — Т. III. — № 210. — С. 497—498.
- <sup>61</sup> Там же. — № 205. — С. 435.
- <sup>62</sup> Там же.
- <sup>63</sup> Там же.
- <sup>64</sup> Там же. — С. 438.
- <sup>65</sup> Там же. — № 214. — С. 501.
- <sup>66</sup> Там же. — № 205. — С. 447 та ін.
- <sup>67</sup> Архів ЮЗР. — Ч. 3. — Т. 4. — К., 1914. — С. 778.
- <sup>68</sup> Воссоединение... — Т. III. — № 205. — С. 270.
- <sup>69</sup> Акты ЮЗР. — Т. X. — № 4. — С. 169.
- <sup>70</sup> Там же. — С. 172.
- <sup>71</sup> Там же. — С. 173.
- <sup>72</sup> Г р у ш е в с ь к и й М. Історія України-Руси. — Т. IX. — Ч. I. — С. 691.
- <sup>73</sup> Акты ЮЗР. — Т. X. — № 4. — С. 166.
- <sup>74</sup> Там же. — С. 188—190.
- <sup>75</sup> Воссоединение... — Т. III. — № 195. — С. 391.